

ŚWIATOWIT

ROCZNIK

POŚWIĘCONY ARCHEOLOGII PRZEDDZIEJOWEJ

I BADANIOM

pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej

WYDAWANY STARANIEM

ERAZMA MAJEWSKIEGO.

Tom I. — 1899.

(57 ilustracyi w tekście i XI tablic).

WARSZAWA.

Skład Główny w Księgarni E. Wendego i S-ki, Krak.-Przedmieście № 9.

—
1899.

ŚWIATOWIT

ANNUAL OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
OF THE UNIVERSITY OF WARSAW

VOL. XI–XII (LII–LIII)
(2013–2014)

FASCICLE B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY.
ARCHAEOLOGY OF POLAND

WARSAW 2018

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

TOM XI–XII (LII–LIII)
(2013–2014)

FASCYKUŁ B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA
I ŚREDNIOWIECZNA.
ARCHEOLOGIA POLSKI

WARSZAWA 2018

Redaktor naczelny Wydawnictw Instytutu Archeologii UW:
Krzysztof Jakubiak

ŚWIATOWIT

ROCZNIK INSTYTUTU ARCHEOLOGII UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

Redaktor: Franciszek M. Stępniewski (f.stepniowski@uw.edu.pl)
Sekretarz redakcji: Andrzej Maciałowicz (amacialowicz@uw.edu.pl)
Współpraca redakcyjna: Ludwika Jończyk

Rada redakcyjna:
Włodzimierz Godlewski (Przewodniczący)
Elżbieta Jastrzębowska
Joanna Kalaga
Wojciech Nowakowski
Tadeusz Sarnowski
Tomasz Scholl
Karol Szymczak

All rights reserved
© 2018 Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 0082-044X

Projekt okładki, opracowanie graficzne i skład: Jan Żabko-Potopowicz
Druk: Totem.com.pl, ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Adres redakcji: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego,
Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Contents

Spis treści

Fascykuł B

ARCHEOLOGIA PRADZIEJOWA I ŚREDNIOWIECZNA. ARCHEOLOGIA POLSKI

Fascicle B

PREHISTORICAL AND MEDIEVAL ARCHAEOLOGY. ARCHAEOLOGY OF POLAND

Studia i materiały

Jacek Lech

Z DZIEJÓW BADAŃ NEOLITU W POLSCE: ANNA KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA (1934–2011)	9
Anna Kulczycka-Leciejewiczowa (1934–2011): From the History of Studies on the Neolithic in Poland	51

Marta Osypińska, Joanna Piątkowska-Malecka

HODOWLA I ŁOWIECTWO WŚRÓD SPOŁECZNOŚCI ZAMIESZKUJĄCYCH WIELOKULTUROWĄ OSADĘ W BODZI (ST. 1).....	55
Breeding and Hunting among the Communities Inhabiting the Multicultural Settlement at Bodzia (Site 1)	85

Agnieszka Jarzec

MATERIAŁY KULTURY ŁUŻYCKIEJ ZE STANOWISKA 4 W MAGNUSZEWIE MAŁYM, POW. MAKOWSKI	87
Archaeological Relics of the Lusatian Culture from Site 4 in Magnuszew Mały, the Maków District	114

Przemysław Dulęba

O POŻYTKU Z KWERENDY ARCHIWALNEJ. PRZYKŁAD ODKRYĆ ZWIĄZANYCH Z KULTURĄ LATEŃSKĄ Z OBSZARU GÓRNEGO ŚLĄSKA	117
On the Benefits of Archival Research. An Example of Discoveries Related to the La Tène Culture from Upper Silesia	135

Ростислав Терпиловский, Геннадий Жаров

ДРУЖИННЫЙ МОГИЛЬНИК ПОЗДНЕГО ПРЕДРИМСКОГО ВРЕМЕНИ НА СЕЙМЕ.....	137
WARRIOR CEMETERY FROM THE LATE PRE-ROMAN PERIOD ON THE RIVER SEYM	150
Cmentarzysko wojowników z młodszego okresu przedrzymskiego nad rzeką Sejm	155

Iwona Kowalczyk-Mizerakowska

BOGATY GRÓB WOJOWNIKA Z SANDOMIERZA-KRAKÓWKI W KONTEKŚCIE ŚWIĘTOKRZYSKIEGO CENTRUM HUTNICZEGO	157
Rich Warrior's Grave from Sandomierz-Krakówka Considered in the Context of the Świętokrzyskie Metallurgic Centre	171

Agata Chilińska-Früboes

PRZEDWOJENNE ZNALEZISKA RZYMSKICH ZAPINEK KABŁĄKOWYCH DATOWANYCH NA WCZESNY OKRES WPŁYWÓW RZYMSKICH Z OBSZARU KULTURY DOLLKEIM-KOVROVO	173
Pre-war Finds of Imported Roman Bow Brooches Dated to the Early Roman Period Found at the Area of the Dollkeim-Kovrovo Culture	202

Joanna Piątkowska-Małecka, Teresa Tomek

SSAKI I PTAKI W GOSPODARCE LUDNOŚCI ZAMIESZKUJĄCEJ WCZESNOŚREDNIOWIECZNY ZESPÓŁ OSADNICZY W KULCZYNIE-KOLONII (ST. 8), POW. WŁODAWSKI	205
Mammals and Birds in the Economy of the Inhabitants of the Early Medieval Settlement Complex in Kulczyn-Kolonia (Site 8), the Włodawa District	221

Róża Paszkowska

WSTĘPNE WYNIKI ANALIZY ARCHEOZOOLOGICZNEJ ZABYTEKÓW Z KOŚCI I POROŻA Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO RADOMIA, STANOWISKA 1 I 2	223
Preliminary Results of an Archaeozoological Analysis of Artefacts Made of Bone and Antlers from Early Medieval Radom, Sites 1 and 2.....	241

Jerzy Sikora, Piotr Kittel, Piotr Wroniecki

W POSZUKIWANIU MILENIJNEGO MIRAŻU. NOWE BADANIA GRODZISKA W ROZPRZY (POW. PIOTRKOWSKI, WOJ. ŁÓDZKIE)	243
In Search of a Millennial Mirage. New Investigation of the Stronghold in Rozprza (Piotrków District, Łódzkie Voivodeship)	269

Sławomir Wadył

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE KLAMRY HACZYKOWATE Z ZIEM PRUSKICH. KLAMRY DO PASA, BŁYSTKI CZY ZAPINKI?.....	271
Belt Buckles, Fishing Lures, or Brooches? Early Medieval Hook Buckles from Prussia	284

Andrzej Buko

NAJSTARSZA FAZA REZYDENCJI DANIELA ROMANOWICZA NA GÓRZE KATEDRALNEJ W CHEŁMIE: PYTANIA I HIPOTEZY	285
The Oldest Phase of the Daniel Romanovich's Residence on the Cathedral Hill in Chełm: Questions and Hypotheses	301

Dominik Chudzik

MUROWANA ARCHITEKTURA SAKRALNA ZIEMI HALICKIEJ OD XIII DO POCZĄTKU XIV WIEKU	303
Brick-Built Sacred Architecture in the Halych Land since the 13 th until the Early 14 th Century	325

Anna Kubica-Grygiel

PÓŹNOŚREDNIOWIECZNE SZCZĄTKI LUDZKIE ODKRYTE W OBRĘBIE KOŚCIOŁA I KLASZTORU OO. DOMINIKANÓW W KRAKOWIE.....	327
Late Medieval Human Remains Discovered within the Dominican Church and Monastery in Kraków.....	337

Wydarzenia**Monika Rekowska**

UROCZYSTOŚĆ W KOZIENICACH KU CZCI PROFESORA TOMASZA MIKOCKIEGO	341

Kronika wykopalisk**Paweł Szymański**

CZERWONY DWÓR, ST. XXI, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	349
Czerwony Dwór, Site XXI, the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	357

Artur Brzóska, Magdalena Nowakowska

W POSZUKIWANIU ŚLADÓW WALK PARTYZANCKICH POWOJENNEGO PODZIEMIA NIEPODLEGŁOŚCIOWEGO („ŻOŁNIERZY WYKLĘTYCH”). BADANIA PODWODNE JEZIORA BROŻANE NA TERENIE PUSZCZY AUGUSTOWSKIEJ W 2013 ROKU	359
Searching for Traces of Guerrilla Warfare of the Post-War Anti-Communist Underground (‘Cursed Soldiers’). Underwater Exploration of the Brożane Lake in the Augustów Primeval Forest in 2013.....	363

Adam Cieśliński, Andrzej Kasprzak, Zbigniew Stasiak

NOWY ŁOWICZ, ST. 2, WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	365
Nowy Łowicz, Fst. 2, Woiwodschaft Westpommern. Ausgrabungen 2013–2014	371

Władysław Roszyk

PETRYKOZY, ST. 3, WOJ. MAZOWIECKIE. BADANIA W ROKU 2014.....	375
Petrykozy, Site 3, the Mazowieckie Voivodeship. Excavations in 2014	379

Karolina Blusiewicz

PUCK (DZIAŁKA NR 148/1), WOJ. POMORSKIE. BADANIA W ROKU 2014	381
Puck (Plot no. 148/1), the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2014	386

Michał Starski

PUCK, STARY RYNEK 13 I 14, WOJ. POMORSKIE. BADANIA W LATACH 2013–2014	389
Puck, 13 and 14 Stary Rynek Street, the Pomorskie Voivodeship. Excavations in 2013–2014	395

IWONA KOWALCZYK-MIZERAKOWSKA

BOGATY GRÓB WOJOWNIKA Z SANDOMIERZA-KRAKÓWKI W KONTEKŚCIE ŚWIĘTOKRZYSKIEGO CENTRUM HUTNICZEGO

Keywords: Sandomierz-Krakówka, Roman imports, iron metallurgy, Przeworsk Culture

Pochówek wojownika kultury przeworskiej z Sandomierza-Krakówki znany jest z literatury archeologicznej i wielu popularnonaukowych opracowań¹. Cieszył się on dużym zainteresowaniem badaczy od razu po jego odkryciu. Spowodowane to było okazałym inwentarzem, który – według niektórych badaczy – kwalifikował go do rangi tzw. grobu książęcego². Znaleźisko to zlokalizowane jest w niedużej odległości od centrum hutniczego kultury przeworskiej w Górach Świętokrzyskich, na obszarze interpretowanym jako jego zaplecze osadnicze. Celem artykułu jest wykazanie związku grobu odkrytego w Sandomierzu-Krakówce ze świętokrzyskim ośrodkiem masowej produkcji żelaza w okresie wpływów rzymskich.

Historia i kontekst znaleziska³

Ciałopalny grób popielnicowy został odkryty przypadkowo w 1928 roku, ok. 1 km na zachód od Sandomierza, na terenie jego ówczesnego przedmieścia zwanego Krakówką (obecnie jest to dzielnica tego miasta), w niedużej odległości od wniesienia o nazwie Salve Regina. Odkrywcą był rolnik Tomasz Lipiec, który w czasie orki zawadził pługiem o metalowe elementy wyposażenia grobowego („blachę” wg publikacji źródłowej – por. przyp. 3) – zapewne fragment jednego z naczyń brązowych. Zorientował się on,

że wyorane przedmioty oraz kości ludzkie są elementem dawnego pochówku i zakopał je z powrotem. Wiadomość o odkryciu dotarła do Władysława Turczyńskiego – kierownika szkoły podstawowej w Sandomierzu. Turczyński informację tę przekazał Leonowi Wilkońskiemu – kustoszowi Muzeum Ziemi Sandomierskiej przy Oddziale Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Sandomierzu. 16 września 1928 roku Wilkoński przybył do Krakówki. Udało mu się dotrzeć do T. Lipca, który wskazał miejsce zakopania wyoranych przez siebie przedmiotów. Wilkoński przeprowadził tu kilkunastu wykopiska, pozyskując – obok zabytków wyoranych przez Lipca – także te, które wciąż zalegały *in situ* w jamie grobowej. Natomiast w listopadzie na stanowisko przybył krakowski Konserwator Zabytków Przedhistorycznych – dr Józef Żurowski. Przeprowadził on w miejscu odkrycia grobu i jego okolicy weryfikacyjne badania wykopaliskowe, w czasie których odkrył drobne fragmenty przedmiotów pochodzących zapewne z tytułowego grobu oraz obiekty neolityczne. W 1930 roku przekazał on odkryte materiały L. Wilkońskiemu. Rok później Wilkoński otrzymał też fragmenty naczyń glinianych znalezione na sąsiednim polu przez gospodarza Pięgielskiego, który wykopał je, zachęcony przez samego Wilkońskiego. W listopadzie 1931 r. Wilkoński pokazał tę ceramikę J. Żurowskiemu, który zinterpretował ją jako świadectwo istnienia osady w okolicy grobu, również datowanej na okres wpływów rzymskich. Jeszcze w tym samym miesiącu Żurowski przeprowadził na polu Pięgielskiego badania wykopaliskowe, odkrywając jednak wyłącznie materiały neolityczne.

¹ Artykuł powstał jako efekt projektu pt. *Importy rzymskie w rejonach ośrodków metalurgicznych na ziemiach Polski*, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (nr umowy 2017/25/N/HS3/01748). Bardzo dziękuję Pani mgr Annie Kucharskiej-Wach z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie za pomoc przy graficznym opracowaniu rycin. Chciałabym również podziękować Panu dr. Andrzejowi Maciałowiczowi z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego za pomoc, cierpliwość i wszelkie wskazówki, które przyczyniły się do powstania tego artykułu.

² Por. J. WIELOWIEJSKI, *Kontakty Noricum i Panonii z ludami północnymi*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, 79; A. KO-

KOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière de Sandomierz-Krakówka, période romaine précoce*, Inventaria Archaeologica. Pologne LXIII, Warszawa – Łódź 1990; A. KOKOWSKI, *Sandomierz-Krakówka, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie*, (w:) J. Andrzejowski, A. Kokowski, Chr. Leiber (red.), *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku. Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 8 marca – 16 czerwca 2004. Katalog wystawy*, Lublin – Warszawa 2004, 294; T. STAWIARSKA, *Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski*, Warszawa 1999, 311, nr 217.

³ Por. L. WILKOŃSKI, *Grób ciałałpalny z okresu wczesnorzymskiego z Krakówki pod Sandomierzem*, „Wiadomości Archeologiczne” XV, 1938, 106–110.

Porządkowaniem wszystkich znalezisk z grobu zajęł się L. Wilkoński. Niektóre zabytki metalowe poddano analizie metaloznawczej, którą wykonał inż. Feill z Wyższego Studium Handlowego w Krakowie. Rekonstrukcją i konserwacją naczyń glinianych zajęli się pracownicy Muzeum Archeologicznego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. W tym samym miejscu zakonserwowano też większość przedmiotów metalowych. Prace te wykonano pod nadzorem dr. Tadeusza Reymana. Obecnie zabytki z grobu z Sandomierza-Krakówki znajdują się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Sandomierzu⁴, gdzie prezentowane są na ekspozycji stałej.

Dzieje zainteresowań i opracowań znaleziska

Pierwsze, wstępne informacje o odkryciu ukazały się już w 1928 roku, najpierw w prasie codziennej, a w ślad za tym – w periodyku prahistorycznym „Z Otchłani Wieków”⁵. Rok później, w tym samym czasopiśmie, dłuższą notatkę nt. tych znalezisk zamieścił Józef Żurowski⁶. O odkryciach z Krakówki wspomniał także Roman Jakimowicz w opublikowanym w 1935 roku tomie „Wiadomości Archeologiczne”⁷. Natomiast pierwsze całościowe opracowanie wszystkich materiałów z grobu zostało opublikowane

przez L. Wilkońskiego na tych samych łamach w 1938 roku⁸. Publikacja ta stała się podstawowym źródłem informacji na temat omawianego odkrycia. Znaleziska z Sandomierza-Krakówki uwzględniano również w licznych opracowaniach poświęconych poszczególnym kategoriom zabytków. W 1933 roku R. Jamka przytoczył błędną informację o znalezieniu w Sandomierzu-Krakówce gładkiej ceramiki typu *terra sigillata*⁹. Kolejne wzmianki o zabytkach z tego grobu ukazały się w obszernych monografiach dotyczących importów rzymskich, autorstwa K. Majewskiego¹⁰, H.J. Eggersa¹¹, a w ostatnim czasie także P. Kaczanowskiego i U. Margosa¹². Naczynia brązowe i ich fragmenty zostały uwzględnione również w opracowaniu J. Wielowiejskiego¹³, paciorki szklane – w monografii tej kategorii zabytków autorstwa M. Tempelmann-Mączyńskiej¹⁴, stopione szkło – w publikacji dotyczącej naczyń szklanych, pióra T. Stawiarskiej¹⁵. Zabytki z Sandomierza-Krakówki przywoływano również w opracowaniach różnych kategorii uzbrojenia i ostróg¹⁶.

Najciekawsze zabytki z tego zespołu omawiano także w publikacjach o charakterze popularnonaukowym. Można tu wymienić katalogi wystaw muzealnych: *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku* (prezentowanej w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie w 2004 roku)¹⁷ oraz *Ziemia Sandomierska w pradziejach*

⁴ MOS nr inw. 1000/a.

⁵ „Kurier Poznański” z dn. 22 X 1928 (wydanie wieczorne), nr 486, rok XXIII, s. 9; [b.a.], *Nowe wykopaliska*, „Z Otchłani Wieków” III/4, 1928, 68–69.

⁶ J. ŻUROWSKI, *Nowe odkrycia archeologiczne w Sandomierskiem*, „Z Otchłani Wieków” IV/2, 1929, 36–37.

⁷ R. JAKIMOWICZ, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1928 rok*, „Wiadomości Archeologiczne” XIII, 1935, 264–265. W swoim tekście Jakimowicz opisał odkrycie grobu z punktu widzenia urzędu konserwatorskiego, poddając krytyce m.in. samodzielne rozkopanie go przez Wilkońskiego, bez uprzedniego powiadomienia kieleckiego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych, dr. Stefana Krukowskiego.

⁸ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 106–125, tabl. XLII–XLVI.

⁹ R. JAMKA, *Rozmieszczenie naczyń typu terra sigillata na obszarze dzisiejszej i dawnej Polski*, „Przegląd Archeologiczny” IV/3, 1930–1932 (1933), 197. Jamka wspominał, że materiały z Krakówki opracowuje „p. Wilkoński, kustosz Muzeum Krajoznawczego w Sandomierzu” i być może od niego uzyskał informacje nt. obecności ceramiki typu *terra sigillata*. Jednak według cytowanych wyżej opracowań: J. Żurowskiego i późniejszego, autorstwa L. Wilkońskiego (por. przyp. 3 i 6), w skład zespołu nie wchodziły żadne naczynia tego rodzaju.

¹⁰ K. MAJEWSKI, *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich*, Wrocław 1949, 74 (nr 66) – brązowe wiadro z imadłem, 85 (nr 171) – inne naczynia brązowe, 89 (nr 220) – ceramika *terra sigillata* bez dekoracji (por. przyp. 9), 95 (nr 289) – fragmenty stopionych naczyń.

¹¹ H.J. EGGERS, *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte 1, Hamburg 1951, 152, nr 2085.

¹² P. KACZANOWSKI, U. MARGOS, *Tabula Imperii Romani: M 34 – Kraków*, Kraków 2002, 292.

¹³ J. WIELOWIEJSKI, *Die späteltischen und römischen Bronzegefäße in Polen*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission” 66 (1985), 1986, 176, 180, 232, 260 (nr 34), 262 (nr 46), 308 (nr 326).

¹⁴ M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein 1985, 312.

¹⁵ T. STAWIARSKA, *Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski*, Warszawa 1999, 311.

¹⁶ M. BIBORSKI, *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, „Materiały Archeologiczne” XVIII, 1978, 60, 158 (nr 141), ryc. 2:d; P. KACZANOWSKI, *Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*, Kraków 1995, 13; J. GINAŁSKI, *Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, „Przegląd Archeologiczny” 38, 1991, 57–58, 77 (nr 95); E. ROMAN, *Ostrogi krzesłowate z ziem polskich*, (w:) J. Ilkjaer, A. Kokowski (red.), *20 lat archeologii w Małopolsce I: Weterani*, Lublin 1998, 168, 177 (nr 27), tab. I–III.

¹⁷ A. KOKOWSKI, *Sandomierz-Krakówka...*, 294; tenże, *Kultura przeworska – zarys dziejów*, (w:) J. Andrzejowski, A. Kokowski, Chr. Leiber (red.), *Wandalowie...*, 63, ryc. 24.

Ryc. 1. Część inwentarza grobowego z Sandomierza-Krakówki. Numeracja zabytków – por. s. 159–160 (wg A. KOKOWSKI, *Kultura przeworska...*, ryc. 24, z dopisaną numeracją).

Fig. 1. Part of the grave goods from Sandomierz-Krakówka. Numbering of the artefacts – cf. p. 159–160.

i wczesnym średniowieczu (eksponowanej w Muzeum Okręgowym w Sandomierzu)¹⁸. Na łamach wspomnianego już czasopisma „Z Otchłani Wieków” stosunkowo niedawno ukazał się też kolejny artykuł nt. tego znaleziska¹⁹.

Najpełniejsze opracowanie zabytków z Sandomierza-Krakówki sporządzili A. Kokowski i J. Ścibior, którzy opisali kompletny inwentarz grobu na podstawie wszystkich źródeł dostępnych obecnie w Muzeum Okręgowym w Sandomierzu²⁰. Na potrzeby tej właśnie pracy wykonana została także nowa dokumentacja rysunkowa i analizy me-

taloznawcze zabytków oraz analiza antropologiczna zachowanych kości. Na podstawie ww. publikacji można stwierdzić, że w skład inwentarza tego zespołu wchodziły m.in. następujące przedmioty, najczęściej pokawałkowane i noszące ślady przepalenia, a w przypadku większych zabytków żelaznych – zwykle też rytualnego gęścia (Ryc. 1, 2)²¹: 1) wiadro brąz. typu E.40, pełniące funkcję popielnicy; 2) fragmenty brąz. wiadra typu E.18–23 (?); 3) kabłąk żel. innego wiadra; 4) fragmenty brąz. misy typu E.93 (?) lub talerza typu E.115 (?); 5) fragment brąz. miseczki;

¹⁸ M. BAJKA, *Kultura przeworska. Grób wojownika z Sandomierza-Krakówki*, (w:) M. Florek (red.), *Ziemia Sandomierska w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Katalog wystawy*, Sandomierz 2013, 135–140.

¹⁹ A. KOKOWSKI, *O wandaliskim wojowniku, który mógł być księciem*, „Z Otchłani Wieków” 60/1–4, 2005, 109–114.

²⁰ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*

²¹ W poniższym zestawieniu wymieniono tylko wybrane znaleziska, najistotniejsze z punktu widzenia tytułowego zagadnienia. Zabytki sklasyfikowano wg następujących opracowań: H.J. EGGERS, *Der römische Import...* (naczynia brązowe); M. BIBORSKI, *Miecze z okresu...* (miecze); P. KACZANOWSKI, *Klasyfikacja grotów...* (groty);

J. GINALSKI, *Ostrogi kabłąkowe...* (ostrogi); M. JAHN, *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 200 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg 1916 (umbo); R. Madyda-Legutko, *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. International Series 360, Oxford 1987 (sprzączka); S. THOMAS, *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege” 8, 1960, 54–215 (grzebień); T. LIANA, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne” XXXV/4, 1970, 429–487 (ręcznie lepione naczynia gliniane kultury przeworskiej).

6) dwusieczny miecz żel. typu I/5 wg Biborskiego; 7) grot żel. odmiany I/3 wg Kaczanowskiego; 8) grot żel. z zadziarami, odmiany A/2 wg Kaczanowskiego; 9) umbo żel. typu J7b; 10) para żel., brązowych ostróg, o srebrzonych bodźcach i guzkach (zaczechach), typu C1b wg Ginalskiego; 11) siedem żel. bodźców ostróg krzesłowatych; 12) dwa żel. noże; 13) żel. nożyce kabłąkowe z miedzianą inkrustacją; 14) brzytwa żel.; 15) sprzączka żel. typu D1 wg Madydy-Legutko; 16) siedem żel. nitów o hemisferycznych głowkach; 17) kilka fragmentów nieokreślonych przedmiotów żel.; 18) krzesak kwarcytowy; 19) pozłacane ozdobne okucie ze srebra; 20) dwa zdobione grzebienie z poroża typu D wg Thomas; 21) cztery sztabkowate kości do gry z poroża; 22) fragment nieokreślonego przedmiotu kościanego; 23) siedem stopionych szklanych paciorków barwy niebieskiej; 24) kilkadziesiąt fragmentów stopionego szkła barwy zielonej; 25) siedem drobnych stopionych bryłek srebra i jedna złota; 26) czerpak gliniany z hakowato zagiętym uchwytem; 27) kubek gliniany grupy VII wg Liany; 28) miseczka gliniana typu VI/2 wg Liany; 29) gliniana czarka na nóżce, zbliżona do naczyń grupy VI wg Liany; 30) fragmenty glinianego, toczonego na kole, pucharaka na nóżce; 31) fragmenty dwóch kolejnych glinianych pucharów, toczonych na kole; 32) kilkadziesiąt fragmentów innych naczyń, zwykle przepalonych i silnie zdeformowanych.

We wszystkich publikacjach zwraca się uwagę na rangę odkrycia, bardzo bogate wyposażenie, w tym dużą liczbę importów rzymskich. Znaleźisko nie było jednak dotąd szerzej omawiane w kontekście jego związku z centrum hutniczym zlokalizowanym w Górach Świętokrzyskich²², którego najbliższe stanowiska oddalone są o około 30 kilometrów w kierunku północno-zachodnim. W najnowszych opracowaniach Szymona Orzechowskiego tytułowy pochówek jest jedynie wzmiankowany jako wchodzący w skład kompleksu osadniczego kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej, będącego zapleczem ludnościowym i gospodarczym dla centrum hutniczego²³. W związku

z tym chciałabym zwrócić większą uwagę na charakter tego grobu, który bogactwem inwentarza wyraźnie nawiązuje do tzw. grobów książęcych, i który zlokalizowany jest w pobliżu największego ośrodka produkcji żelaza z okresu wpływów rzymskich w barbarzyńskiej Europie.

Omówienie zabytków

W grobie z Sandomierza-Krakówki znaleziono kilka naczyń brązowych. Ze względu na zły stan zachowania, znaczne zniekształcenie i stopienie większości brązów, niemożliwe jest ustalenie dokładnej ich liczby. Jedyne dobrze zachowane naczynie to brązowe wiadro z żelaznym kabłąkiem, typu E.40 (**Ryc. 1:1**)²⁴. Wymiary zabytku: wysokość 25,2 cm, średnica 21,5×22 cm; waga 1,295 kg. Naczynie odkrył znalazca grobu T. Lipiec. Według jego relacji znajdowało się ono na głębokości 15–18 cm, pochylone było otworem ku północy i wypełnione było po brzezi ziemią zmieszaną z kawałkami żelaza, kości ludzkich, naczyń glinianych oraz bryłkami stopionych metali²⁵. Naczynie pełniło funkcję popielnicy. Wiadra brązowe typów E.37–43 określane są także jako typ Östland²⁶. Są to najbardziej rozpowszechnione na północ od limesu rzymskie naczynia brązowe. Wiadra typu E.40 na ziemiach Polski wystąpiły w liczbie około dziesięciu sztuk. Pochodzą przede wszystkim z zachodniej i centralnej części kraju²⁷, ale znane są też z Małopolski²⁸. Okazy typu Östland występują najczęściej w grobach datowanych od schyłku fazy B₁ po fazę B₂, ale spotykane są też w zespołach młodszych²⁹. Kolejne naczynie brązowe to zachowane w kilkunastu kawałkach wiadro, najpewniej jednego z typów 18–23 wg Eggarsa (**Ryc. 1:2**). Na uwagę zasługują ornamentowane fragmenty wylewu. Z powodu złego stanu zachowania, m.in. braku atasy, nie można dokładnie określić klasyfikacji typologicznej tego zabytku. Stąd też w literaturze zaliczano je tylko ogólnie do typów E.18–23, ewentualnie E.24–25³⁰. Rekonstrukcja rysunkowa kształtu tego naczynia,

²² Spośród licznych publikacji na temat tego ośrodka, por. K. BIELENIN, *Łysogórski okręg górniczo-hutniczy z okresu wpływów rzymskich*, „Rocznik Świętokrzyski” I: *Materiały z sesji naukowej poświęconej Zagłębiu Staropolskiemu*, 1967, 97–149; tenże, *Starożytne górnictwo i hutnictwo żelaza w Górach Świętokrzyskich*, Kielce 1992; SZ. ORZECOWSKI (red.), *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, Kielce 2002; tenże, *Region żelaza. Centra hutnicze kultury przeworskiej*, Kielce 2013.

²³ SZ. ORZECOWSKI, *Zaplecze osadnicze i postawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, Kielce 2007, 68, 92, ryc. 9 (nr 59), 14; por. tenże, *Region żelaza...*, 188–194, ryc. 99, 102.

²⁴ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(1):1 (tekst).

²⁵ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 107, tabl. XLII:1.

²⁶ Por. H.J. EGGERS, *Der römische Import...*, 163, tabl. 5:37–39, 6:40–43; J. WIELOWIEJSKI, *Die spätkeltischen...*, 179–183.

²⁷ Por. H.J. EGGERS, *Der römische Import...*, 163–164 (dodatek 19), mapa 19; J. WIELOWIEJSKI, *Die spätkeltischen...*, 179–180.

²⁸ P. KACZANOWSKI, J. BODZEK, A. PRZYCHODNI, K. ZUCH, *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum – Polen. Band 2: Klempolen*, Kraków 2017, 107 (lista 2: nr 13, 25), tabl. XXVII:2.

²⁹ J. WIELOWIEJSKI, *Die spätkeltischen...*, 180, 183; J. SCHUSTER, *Lübsow. Äterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*, Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12, Bonn 2010, 45.

³⁰ Do typów E.24–25 naczynie to zaliczył J. WIELOWIEJSKI, *Die spätkeltischen...*, 176, 260 (nr 34); por. też lit. wymienioną w przyp. 11–17.

wykonana przez A. Kokowskiego i J. Ścibiora, przemawia raczej za pierwszą z tych możliwości i tak też zostało ono przez tych autorów określone³¹. Podobne wątpliwości klasyfikacyjne budzi też kolejne naczynie, prawdopodobnie misa typu E.93 lub talerz typu E.115³², zachowane w 178 kawałkach różnej wielkości, zwykle też zdeformowanych (Ryc. 2:1). W grobie odkryto również fragment małej miseczki wykonanej z brązu, z niewielkim udziałem srebra (2,1–2,2%) i złota (1,7%) w stopie³³ (Ryc. 2:2). Ponadto wystąpił tu uszkodzony żelazny kabłąk (Ryc. 1:3), najpewniej pochodzący z kolejnego, niezachowanego, naczynia z blachy brązowej. Oprócz ww. naczyń lub ich fragmentów w grobie znaleziono też liczne stopy brązowe. Ich sumaryczna waga wyniosła ponad 4 kg³⁴.

Kolejnym zabytkiem z zespołu jest dwusieczny miecz żelazny typu I/5, o długości 80 cm (Ryc. 1:6, 2:5). Miecz był czterokrotnie zgięty i – według opisu L. Wilkońskiego – znajdował się pod popielnicą. Egzemplarz z Sandomierza-Krakówki, zaliczony przez M. Biborskiego do wyróżnionego przez tego badacza typu I/5, odpowiada też formalnie mieczom typu Newstead, występującym najliczniej w Barbaricum, ale spotykanym również na terenie Cesarstwa Rzymskiego; znajduje on analogię m.in. w okazie znalezionym w rzece Doubs w miejscowości Pontoux, dep. Saône-et-Loire (Francja)³⁵. Według P. Kaczanowskiego na podstawie cech formalnych nie można jednoznacznie określić pochodzenia tego typu mieczy. Jak dotąd nie wykonano również analizy metalograficznej zabytku z Sandomierza-Krakówki, która mogłaby ewentualnie przyczynić się do określenia jego proveniencji³⁶.

Z omawianego grobu pochodzą też inne przedmioty żelazne, niektóre w bardzo złym stanie zachowania. Odkryto tu dwa żelazne groty broni drzewcowej: jeden – z zadziorami, odmiany A/2 – był zachowany częściowo (Ryc. 2:4); drugi – bez zadziorów, odmiany I/3³⁷ – był rytualnie zgięty, a jego pierwotna długość wynosiła 22,7 cm (Ryc. 1:7, 2:3). Kolejnym elementem uzbrojenia jest żelazne, bardzo zniszczone umbo z ostrym kolcem, typu J.7b (Ryc. 1:9). Zachowana wysokość zabytku to 13,8 cm, średnica u podstawy wynosi 2,5 cm. Umbo tej odmiany są dobrym wyznacznikiem stadium B_{2a} okresu wczesnorzymskiego³⁸. Za elementy mocujące umbo do desek tarczy Wilkoński uznał osiem nitów żelaznych, o długościach 4–4,7 cm oraz hemisferycznych główek, średnicy 1,2–1,5 cm i wysokości 0,5 cm³⁹ (Ryc. 1:16, 3:4). Jednak znaczne długości ich trzonek (ok. 3,5–4,2 cm) raczej wykluczają taką interpretację.

Oprócz wyżej wymienionych zabytków L. Wilkoński odkrył w grobie: „kolce, 7 sztuk żelazne, całe bronzowane, z grubymi, stożkowatymi głowicami, osadzonymi na trzonkach”, które również uznał za okucia tarczy⁴⁰ (Ryc. 1:11, 3:6). Zabytki te mogą też przypominać niektóre formy toków z trzpieniem⁴¹. Według interpretacji A. Kokowskiego i J. Ścibiora, a także E. Roman, są to jednak bodźce ostróg krzesłowatych⁴². Również zdaniem dr. hab. prof. UW Bartosza Kontnego omawiane zabytki to części ostróg krzesłowatych, pierwotnie nitowanych do obuwia. A zatem do grobu z Sandomierza-Krakówki złożono prawdopodobnie kilka par butów zaopatrzonych w ostrogi, co uznaje się za wyznacznik wysokiej pozycji społecznej

³¹ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(2):3–5, B (tekst).

³² Por. J. WIELOWIEJSKI, *Die späteltischen...*, 232, 308 (nr 326) – tu jako typ E.115; A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(3):7,8,C (tekst) – tu jako „typ E.93 (?)”.

³³ W publikacji A. KOKOWSKIEGO I J. ŚCIBIORA, *Tombe princière...*, pl. 385(3):9,D (tekst) – zabytek opisano jako wykonany z „białego stopu» srebra i złota” (tłum. aut.). Analizę metalograficzną zachowanego fragmentu naczynia przeprowadzono w laboratorium Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

³⁴ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 114.

³⁵ P. KACZANOWSKI, *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Kraków 1992, 22, 23; M. BIBORSKI, *Typologische Differenzierung der Schwerter und ihrer Scheiden im europäischen Barbaricum in der ersten Hälfte des 1. Jh. n. Chr.*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 1999, 98–102, ryc. 15.

³⁶ W ramach projektu pt. *Importy rzymskie w rejonach ośrodków metalurgicznych na ziemiach Polski* (por. przyp. 1) planowane jest przeprowadzenie analiz metaloznawczych tego zabytku oraz jednego z groty w Laboratorium Archeometalurgii i Konserwacji Zabytków Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

³⁷ A. KOKOWSKI, *Sandomierz-Krakówka...*, 294 – zaliczył ten grot do typu XVII wg Kaczanowskiego, co stoi w sprzeczności z ustaleniami autora tej klasyfikacji; por. P. KACZANOWSKI, *Klasyfikacja groty...*, 13.

³⁸ T. LIANA, *Chronologia względna...*, 452–453, tabl. V; B. KONTNY, *Uzbrojenie kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich i początkach okresu wędrówek ludów*, (w:) J. Andrzejowski, A. Kokowski, Chr. Leiber (red.), *Wandalowie...*, 150, ryc. 2.

³⁹ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 119, tabl. XLIII:10.

⁴⁰ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 118–119, tabl. XLIII:7,9.

⁴¹ Por. B. KONTNY, *Znaleziska toków z obszaru kultury przeworskiej*, „Światowit” I (XLII)/B (1999), 2000, 128–137, tabl. 58:4.

⁴² A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(15):23–29 (tekst); E. ROMAN, *Ostrogi krzesłowate...*, 168, 177 (nr 27).

zmarłego⁴³. Elementy wyposażenia jeździeckiego to także para żelaznych, brązowych ostróg kabłąkowych, których bodźce i guzkowate zaczepy były dodatkowo srebrzone; obie ostrogi mają rytualnie zgięte kabłąki. Ich wymiary to: wysokość 6 cm, w tym wysokość bodźca 2,6 cm, rozstaw kabłąka 6,5 cm (**Ryc. 1:10, 3:5**). Ostrogi te należą do typu C1b wg Ginalskego, datowanego na fazę B₁ i początki fazy B₂ w kulturze przeworskiej⁴⁴.

Do przedmiotów żelaznych należą również dwa rytualnie zgięte noże: jeden o rekonstruowanej długości minimalnej 27,8 cm, drugi – 10,3 cm (**Ryc. 3:3**). Oprócz nich wystąpiła tu też bardzo zniszczona żelazna brzytwa półksiężycowata, kilkukrotnie rytualnie zgięta przed złożeniem do grobu⁴⁵, a także nożyce żelazne z ozdobnym kabłąkiem (**Ryc. 1:13**). Jedno z ich ostrzy jest wyszczerbione, a na kabłąku zachowane są ślady inkrustacji miedzianej. Długość nożyc to 19,5 cm, szerokość 1,5–2,5 cm, długość ostrzy 11,4 cm. W grobie odkryto też inne drobne żelazne przedmioty, których zły stan zachowania uniemożliwia identyfikację funkcjonalną⁴⁶.

Do narzędzi – oprócz ww. zabytków metalowych – można też zaliczyć krzesak wykonany z drobnopłaskiego kamienia kwarcytowego, o kształcie zbliżonym do prostopadłościanu z zaokrąglonymi narożnikami; jego powierzchnia jest wyraźnie wygładzona. Wymiary zabytku: 6,3 × 5,2 × 2,4 cm (**Ryc. 1:18**).

Jedynym elementem stroju, odkrytym w grobie, jest sprzączka żelazna⁴⁷, o jednodzielnej półkolistej ramie, typu D1 (**Ryc. 3:2**). Rama sprzączki jest w przekroju owalna, a kołec zachowany jest fragmentarycznie; wysokość ramy wynosi 4,5 cm, a długość kolca 3,5 cm. W kulturze przeworskiej sprzączki tej odmiany mają szeroką chronolo-

gię, ale najwięcej okazów pochodzi z fazy B₂, szczególnie jej młodszego odcinka i stadium B₂/C₁⁴⁸. W grobie odkryto też pozłacane, ozdobne okucie ze srebra (o zawartości ok. 70% srebra i 9% złota), o wymiarach 3,5 × 2,05 cm i wadze 6,33 g (**Ryc. 3:1**). Funkcja przedmiotu nie została dokładnie określona. Niektórzy badacze – zapewne za L. Wilkońskim – określali ten zabytek jako fragment fibuli⁴⁹. A. Kokowski i J. Ścibior wskazują na zabytki wykonane w podobnej stylistyce, znane z dako-rzymskiego cmentarzyska w Locusteni, jud. Dolj (Rumunia)⁵⁰. Natomiast H. Dobrzańska wysunęła przypuszczenie, iż ten srebrny przedmiot był ozdobną aplikacją bliżej nieokreślonego przedmiotu skórzanego⁵¹.

Wśród zabytków z materiałów organicznych należy wymienić dwa wykonane z poroża, bogato zdobione grzebienie typu D. Oba zabytki są silnie przepalone w ogniu; jeden z nich ma szerokość 6,4 cm (**Ryc. 1:20**), drugi – 8 cm (**Ryc. 3:8**). Do fragmentów drugiego z nich przywarły dwie sztabkowate kości do gry wykonane z poroża, spojenie z grzebieniem szklistą masą⁵². W jamie grobowej odkryto też dwie kolejne kości sztabkowate (**Ryc. 1:21, 3:7**). Wszystkie cztery okazy są lekko wygięte na skutek działania wysokiej temperatury, mają długość ok. 3,5 cm i szerokość 0,5 cm. Z ziem polskich znanych jest co najmniej 45 sztabkowatych kości do gier, pochodzących z 20 stanowisk. Większość z nich można wiązać z kulturą przeworską. Znajdowane były zwykle w bogato wyposażonych, męskich pochówkach, zawierających też elementy uzbrojenia. Niekiedy kostkom sztabkowatym towarzyszyły astragale. Zdecydowana większość zabytków pochodzi z grobów datowanych na fazę B₂⁵³. Ponadto w grobie z Sandomierza-Krakówki wystąpił też nieokreślony przedmiot kościany⁵⁴.

⁴³ Por. B. KONTNY, *Horse and its Use in the Przeworsk Culture in the Light of Archaeological Evidence*, „Archaeologia Baltica” 11: *The Horse and Man in the European Antiquity (Worldview, Burial Rites, and Military and Everyday Life)*, 2009, 104. Bardzo dziękuję Panu dr. hab. prof. UW Bartoszowi Kontnemu z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego za konsultację tych zabytków.

⁴⁴ J. GINALSKI, *Ostrogi kabłąkowe...*, 57–58.

⁴⁵ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(6):34, J (tekst).

⁴⁶ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(7):36–41 (tekst).

⁴⁷ Wg słów L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 122 – sprzączka była „bronzowana”, ale tej informacji nie potwierdza późniejsze opracowanie źródłowe, por. A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(7):42 (tekst).

⁴⁸ R. MADYDA-LEGUTKO, *Die Gürtelschnallen...*, 24–25, 34.

⁴⁹ Por. L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 120–121, tabl. XLIV:2,3 – tu przedmiot opisany jako „szczątki zapinki srebrnej”; M. TEMPELMANN-MACZYŃSKA, *Die Perlen...*, 312 – tu jako „Fgt. einer Silberfibel”.

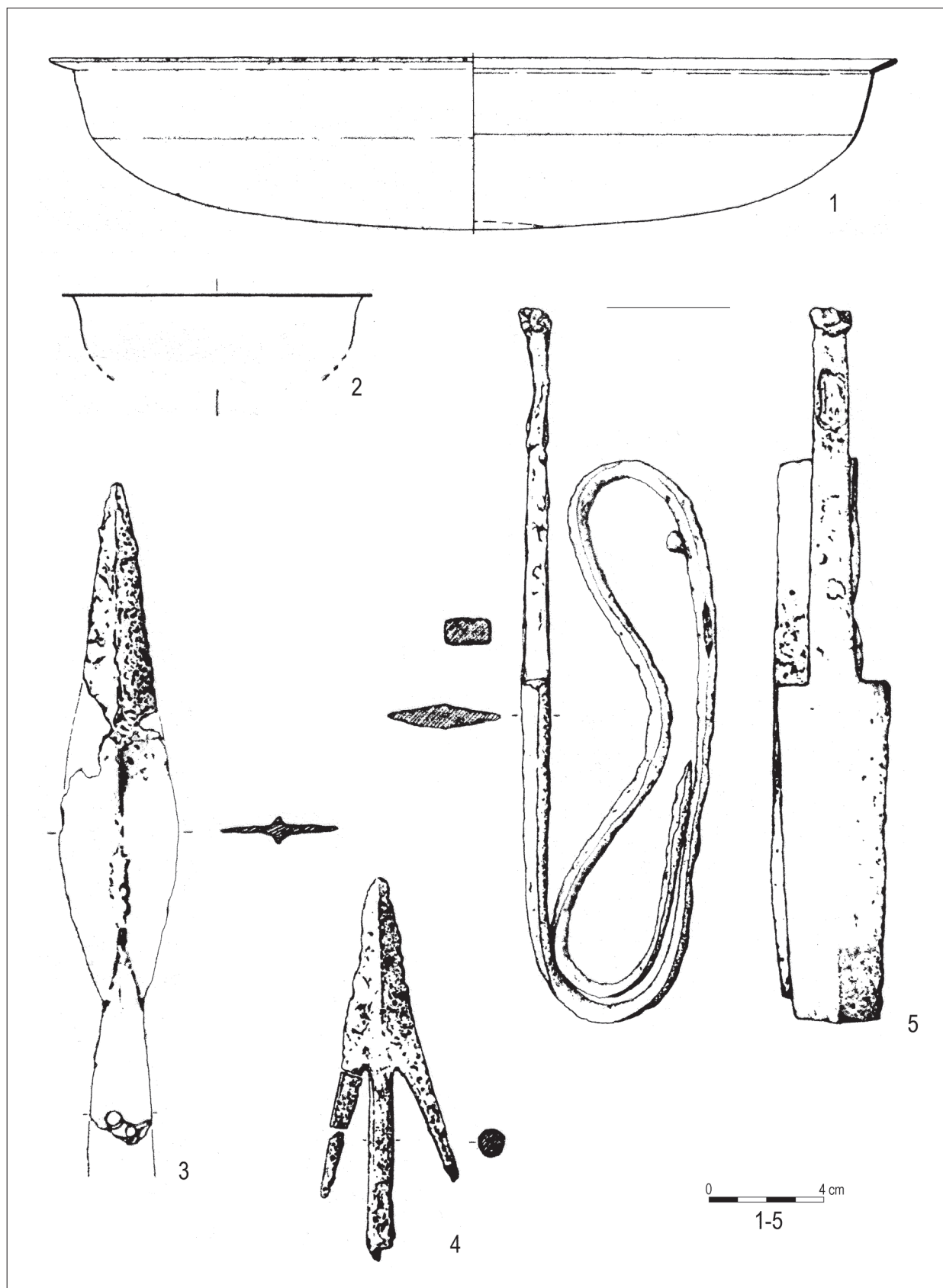
⁵⁰ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(7):35, K (tekst).

⁵¹ H. DOBRZAŃSKA, *Sarmaci na ziemiach polskich – mit czy rzeczywistość?*, „Archeologia Polski” 44/1–2, 1999, 81.

⁵² L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 122.

⁵³ P. SZPONDOWSKI, *Sztabkowate kostki do gier w okresie wpływów rzymskich na terenie ziem polskich*, „Akademickie Zeszyty Naukowe PIAST” 1, 2017, 325–340. Opracowanie to jest skróconą wersją pracy licencjackiej, napisanej pod kierunkiem dr. Andrzeja Maciałowicza z IA UW i obronionej w 2015 r., za udostępnienie której bardzo dziękuję Panu Pawłowi Szpondowskiemu.

⁵⁴ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(8):50 (tekst).

Ryc. 2. Wybrane zabytki z grobu w Sandomierzu-Krakówce (1-3: rekonstrukcje). 1, 2 – brąz; 3-5 – żelazo (wg A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*).

Fig. 2. Selected artefacts from the grave in Sandomierz-Krakówka (1-3: reconstructions). 1, 2 – bronze; 3-5 – iron.

W skład inwentarza grobowego wchodzi też siedem paciorków szklanych barwy niebieskiej, o średnicach ok. 8–10 mm⁵⁵. W publikacjach były one często pomijane. Według monografii tej kategorii zabytków, autorstwa M. Tempelmann-Maczyńskiej, zachowane paciorki to cztery egzemplarze okrągłe, jeden podłużny i dwa nieregularnych kształtów⁵⁶. Oprócz paciorków, w grobie odkryto też kilkadziesiąt okruchów stopionego szkła. Są one barwy zielonej, a niekiedy tkwią w nich kawałki stopów brązowych i kulki srebrne. Całkowita waga wszystkich tych elementów wynosi 1,22 kg. Według T. Stawiarskiej obecność szkła tak znacznej wagi pozwala przypuszczać, że grób zawierał naczynie lub naczynia szklane (o masie co najmniej pary czarek typów E.181–183), jakie znane są z innych bogatych pochówków z okresu rzymskiego⁵⁷.

Prawdopodobnie z nieznanymi bliżej, stopionych przedmiotów pochodzą zabytki opisane przez Wilkońskiego jako „srebrne kulki” o średnicach 10–15 mm⁵⁸. Wymienia on siedem kulek srebrnych i jedną „prawdopodobnie złotą”; ponadto więcej takich bryłek miało tkwić w ułamkach stopionych przedmiotów szklanych i metalowych. Nie wykonano zdjęć tych zabytków, dlatego trudno jest je bliżej scharakteryzować. Zostały one znalezione w popielnicy, razem z innymi przedmiotami. Jak już była o tym mowa, śladowe ilości srebra i złota zidentyfikowano także w stopie, z którego wykonano brązową miseczkę⁵⁹.

Wśród naczyń ceramicznych można wyróżnić przepalone fragmenty – wykonanego przy użyciu koła garncarskiego – pucharka na nóżce, o zachowanej wysokości 9,5 cm (Ryc. 1:30), a także prawdopodobnie ułamki dwóch kolejnych naczyń zbliżonego typu⁶⁰. Toczone na kole puchary na nóżkach to formy charakterystyczne dla kultury lipickiej i świata geto-dackiego. Z obszaru kultury przeworskiej znanych jest osiem takich egzemplarzy, z czego trzy okazy zachowane są w całości (dwa z grobu w Giebułtowie, pow. krakowski, i jeden z Łętowic, pow. tarnowski); w przypadku pozostałych są to właśnie tylko przepalone nóżki⁶¹.

Z kolei wg innych koncepcji naczynia te to tzw. kadzielnice o tradycji hellenistycznej, która zaadaptowana została przez Sarmatów. Natomiast ich pojawienie się w południowej Polsce należy tłumaczyć kontaktami z tym ostatnim środowiskiem kulturowym⁶². Na terenie świętokrzyskiego ośrodka metalurgicznego i obszarze jego zaplecza są to jedyne znaleziska tego typu. Analogiczne okazy odkryte w Giebułtowie pochodzą z grobu datowanego podobnie jak zespół z Sandomierza-Krakówki (przełom faz B₁/B₂) i również określanego mianem „książęcego”⁶³. Na stanowiskach kultury przeworskiej spotykany jest także inny typ naczyń dackich, czyli lepienie ręcznie stożkowate kubki, zwane „czaszami dackimi”. Nie ma jednak pewności, czy są to rzeczywiste importy, czy wyroby tylko wzorowane na „czaszach dackich”⁶⁴. Tego rodzaju naczynie odkryto w Mierzanowicach, pow. opatowski, a więc również na obszarze zaplecza osadniczego ośrodka świętokrzyskiego⁶⁵. Obecnie trudno jest określić charakter i intensywność kontaktów ludności zamieszkującej tę strefę kultury przeworskiej ze środowiskiem geto-dackim czy sarmackim. Nie ulega jednak wątpliwości, że zabytki o takiej proveniencji są tu rzadkie, a kwestia tego rodzaju powiązań wymaga jeszcze dalszych badań.

W skład inwentarza grobu z Sandomierza-Krakówki wchodziły też fragmenty kolejnych naczyń glinianych, których formy udało się zrekonstruować. Należy do nich m.in. ręcznie lepiący czerpak „kształtu łódkowatego”⁶⁶, z hakowato zagiętym uchwytem; wysokość naczynia 5,5 cm, średnica 11–12 cm (Ryc. 1:26). Pozostałe zrekonstruowane, ręcznie lepiące naczynia reprezentują formy typowe dla kultury przeworskiej, wśród których wymienić można m.in. czernioną miseczkę typu VI/2 (Ryc. 1:28), czarkę na nóżce, zbliżoną do grupy VI, oraz kubek typu VII⁶⁷. Oprócz wymienionych w grobie znajdowało się kilkadziesiąt fragmentów innych naczyń ceramicznych, przeważnie również przepalonych i znacznie zniekształconych (Ryc. 1:32)⁶⁸.

⁵⁵ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 116.

⁵⁶ M. TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA, *Die Perlen...*, 312.

⁵⁷ T. STAWIARSKA, *Naczynia szklane...*, 311.

⁵⁸ L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 116.

⁵⁹ Por. wyżej oraz przyp. 33.

⁶⁰ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(9):52,53, R,S (tekst).

⁶¹ I. FLORKIEWICZ, *Elementy dackie w kulturze przeworskiej we wczesnym okresie wpływów rzymskich*, „Analecta Archaeologica Ressoviensia” 1, 2006, 197–198.

⁶² Por. I. FLORKIEWICZ, *Elementy dackie...*, 198 – tam dalsza lit.

⁶³ H. DOBRZAŃSKA, J. WIELOWIEJSKI, *The Early Roman High-Status Elite Grave in Giebułtów near Cracow*, „Materiały Archeologiczne” XXX, 1997, 81–82; P. KACZANOWSKI, J. BODZEK, A. PRZYCHODNI, K. ZUCH, *Corpus der römischen Funde...*, 50, nr 28.

⁶⁴ Por. I. FLORKIEWICZ, *Elementy dackie...*, 198–199.

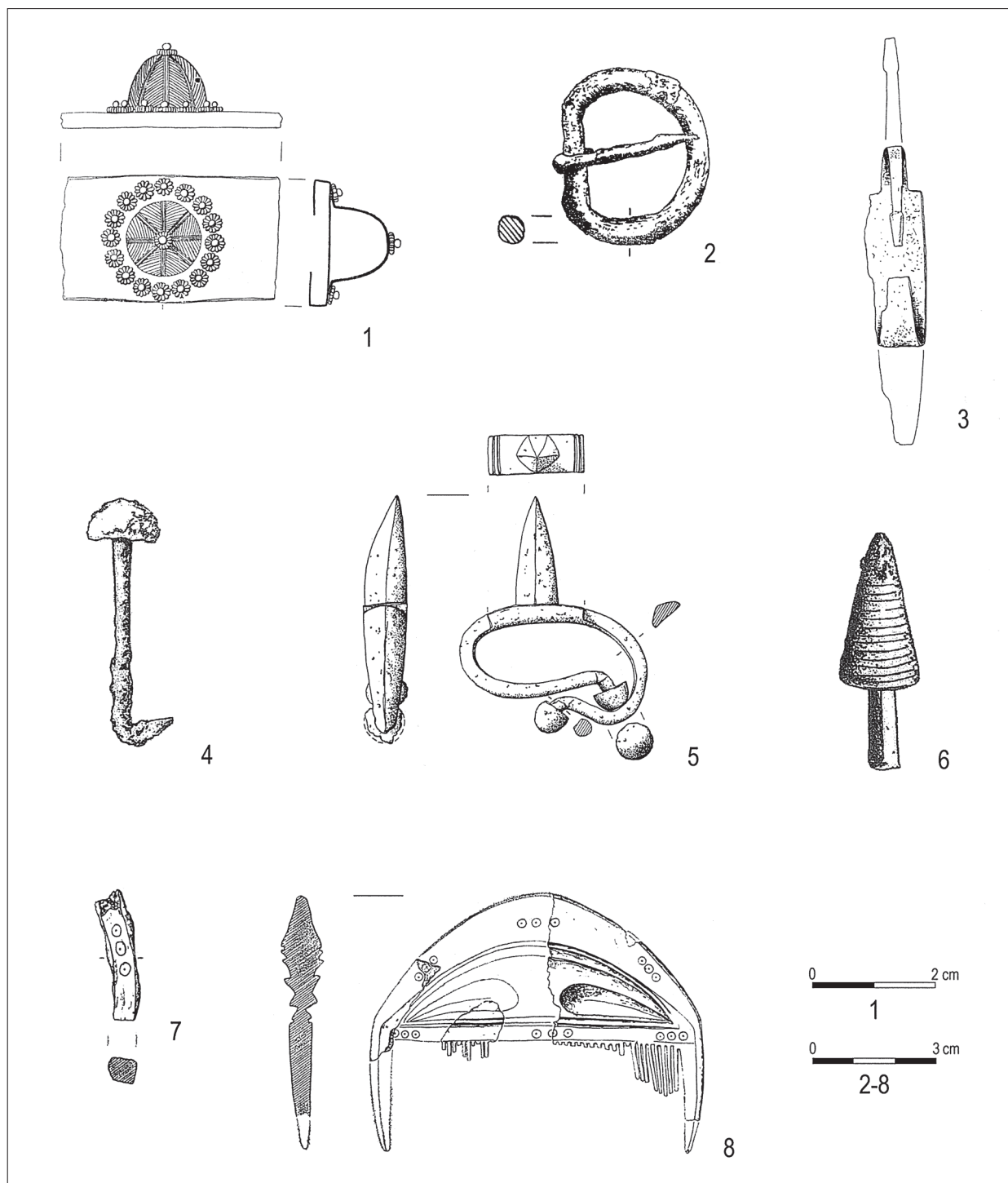
⁶⁵ M. MIŚKIEWICZ, *Osada z okresu rzymskiego w Mierzanowicach, pow. Opatów*, „Materiały Starożytne” VII, 1961, tabl. IX:4,20. Osobnej dyskusji wymagają gliniane „naczynia pierścieniowate”, odkryte w miejscowościach Wąchock i Starachowice (?), obie w pow. starachowickim, które – jak się przypuszcza – również mogą być świadectwem kontaktów z południową częścią Europy; por. B. BALKE, W. BENDER, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Wąchocku, woj. kieleckie. Studium krytyczne materiałów*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” VI, 1991, 136–140, ryc. 2, 3, tabl. VI:9.

⁶⁶ Określenie autorstwa L. WILKOŃSKI, *Grób ciałopalny...*, 114 – przytaczane też w późniejszych opracowaniach, por. A. KOKOWSKI, *Sandomierz-Krakówka...*, 294.

⁶⁷ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(11):55, 57,U.

⁶⁸ A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(10):54,T, (12):59–65,V,W.

Ryc. 3. Wybrane zabytki z grobu w Sandomierzu-Krakówce (1, 8: rekonstrukcje). 1 – złoto, srebro; 2–4 – żelazo; 5 – żelazo, brąz, srebro; 6 – żelazo, brąz; 7, 8 – poroże (wg A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*).

Fig. 3. Selected artefacts from the grave in Sandomierz-Krakówka (1, 8: reconstructions). 1 – gold, silver; 2–4 – iron, bronze, silver; 6 – iron, bronze; 7, 8 – antlers.

Podsumowując, wyposażenie grobu stanowią zarówno importy rzymskie, geto-dackie, być może też sarmackie, jak i przedmioty typowe dla kultury przeworskiej. Większość zabytków uległa zniszczeniu lub rozdrobnieniu jeszcze przed złożeniem ich do grobu (w trakcie rytualnego

niszczenia), a następnie także podczas ich obecności na stole pogrzebowym. Stąd też trudno jest ustalić pierwotną liczbę przedmiotów stanowiących wyposażenie zmarłego. W popielnicy, której funkcję pełniło importowane brązowe wiadro typu E.40, pochowano spalone szczątki

najprawdopodobniej mężczyzny (jak można wnosić na podstawie wyposażenia grobowego), w wieku około 50 lat⁶⁹. Na podstawie obecności w grobie umba typu J.7b T. Liana datowała ten zespół na wczesny odcinek fazy B₂ okresu rzymskiego, a więc na stadium B_{2a}, co następnie przyjęli także autorzy innych opracowań⁷⁰.

Związek grobu z Sandomierza-Krakówki z centrum hutniczym w Górach Świętokrzyskich

Tytułowy grób wchodzi w skład kompleksu osadniczego kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej, związanego z ośrodkiem metalurgii żelaza w Górach Świętokrzyskich. W okresie wpływów rzymskich było to największe centrum hutnicze nie tylko na terenie dzisiejszej Polski, ale i na obszarze całego *Barbaricum*⁷¹. W ramach całego tego mezoregionu Sz. Orzechowski wyróżnił trzy główne strefy (Ryc. 4)⁷². Pierwsza z nich to strefa czysto produkcyjna. Obejmowała ona północne stoki Pasma Łysogórskiego Gór Świętokrzyskich. Na jej terenie występują ślady działalności dymarskiej – znanych jest 1500 takich miejsc, natomiast brak jest stanowisk osadowych. Znajdowały się tu jedynie krótkotrwałe obozowiska sezonowe⁷³. Strefa ta obejmowała obszar o powierzchni ok. 150 km² i prawdopodobnie użytkowana była jedynie wtedy, gdy prowadzono produkcję żelaza. Strefa druga, o charakterze osadniczo-produkcyjnym, zlokalizowana jest w dorzeczu Pokrzywianki, Świśliny i Słupianki. Jej granica północna to rzeka Kamienna, a zachodnia to wschodnie stoki Pasma Łysogórskiego. Znajdowały się tutaj osady, a w oddaleniu od nich – także piecowiska. Strefa ta charakteryzuje się więc występowaniem zespołów osadniczo-produkcyjnych. Trzecia strefa obejmuje obszar dorzecza Opatówki i Koprzywianki oraz przyległe tereny na lewym brzegu Wisły,

a więc przede wszystkim Wyżynę Sandomierską. Stanowisk o charakterze produkcyjnym jest tu bardzo niewiele, a obszar ten stanowił zaplecze osadnicze świętokrzyskiego ośrodka metalurgicznego.

Odległość od Sandomierza do głównego obszaru produkcji hutniczej wynosi tylko ok. 30 km w linii prostej (Ryc. 4). Natomiast do Nowej Słupi czy Rudek, a więc miejsc, gdzie znajdowały się największe stanowiska produkcyjne oraz osadniczo-produkcyjne, a także kopalnia hematytu, jest ok. 60 km. Zdaniem Sz. Orzechowskiego kompleks osadniczy kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej stanowił zaplecze ludnościowe świętokrzyskiego ośrodka, tworząc razem z nim wspólny organizm społeczno-polityczny⁷⁴. Teren ten od północy, wschodu i południa otaczały pustki osadnicze oddzielające go od innych większych skupisk osadnictwa kultury przeworskiej. Jedynie od północnego zachodu obszar Wyżyny Sandomierskiej miał naturalne połączenie ze strefą hutniczą w Górach Świętokrzyskich. Trudno jest jednak bliżej scharakteryzować związek owej strefy z jej zapleczem osadniczym. Sz. Orzechowski zakłada, że tu właśnie zamieszkiwała część hutników, szczególnie, gdy sezon produkcyjny minął, czyli późną jesienią i zimą. Na Wyżynie Sandomierskiej grupuje się największa liczba osad mieszkalnych oraz cmentarzy. Można więc przypuszczać, że tu również zlokalizowane było centrum organizacyjno-polityczne ośrodka świętokrzyskiego.

Materiałów umożliwiających datowanie stanowisk hutniczych jest niewiele, a chronologię tych ostatnich określono głównie na podstawie badań radiowęglowych. Analizom poddano próbki węgla drzewnych pochodzących z kotlinek pieców odkrytych m.in. w Nowej Słupi, st. 6, Grzegorzowicach, st. 1, czy Łysej Górze, st. 11. Na tej podstawie początki produkcji żelaza w regionie świętokrzyskim można datować już na młodszy okres przedrzymski, ale najczęściej uzyskanych dat wskazuje na okres wczesnorzymski⁷⁵.

⁶⁹ Wiek pochowanej tu osoby wykazała analiza antropologiczna kości, wykonana przez W. Kozak-Zychman; por. A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385(12) (tekst).

⁷⁰ T. LIANA, *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne” XXXV/4, 1970, 438; por. np. A. KOKOWSKI, J. ŚCIBIOR, *Tombe princière...*, pl. 385 (12) (tekst); J. GINAŁSKI, *Ostrogi kabłąkowe...*, 58; J. WIEŁOWIEJSKI, *Die späteltischen...*, 260 (nr 34), 262 (nr 46), 308 (nr 326); A. KOKOWSKI, *Sandomierz-Krakówka...*, 294.

⁷¹ Por. K. BIELENIN, *Uporządkowane piecowiska dymarskie na terytoriach Europy Środkowej i Północnej poza granicami limesu rzymskiego*, „Światowit” I (XLII)/B, 1999, 21–25; R. PLEINER, *Iron in Archaeology. The European Bloomery Smelters*, Praha 2000, 46, ryc. 12; Sz. ORZECOWSKI, *Region żelaza...*, 278–282.

⁷² Sz. ORZECOWSKI, *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe...*, 91–93, ryc. 14.

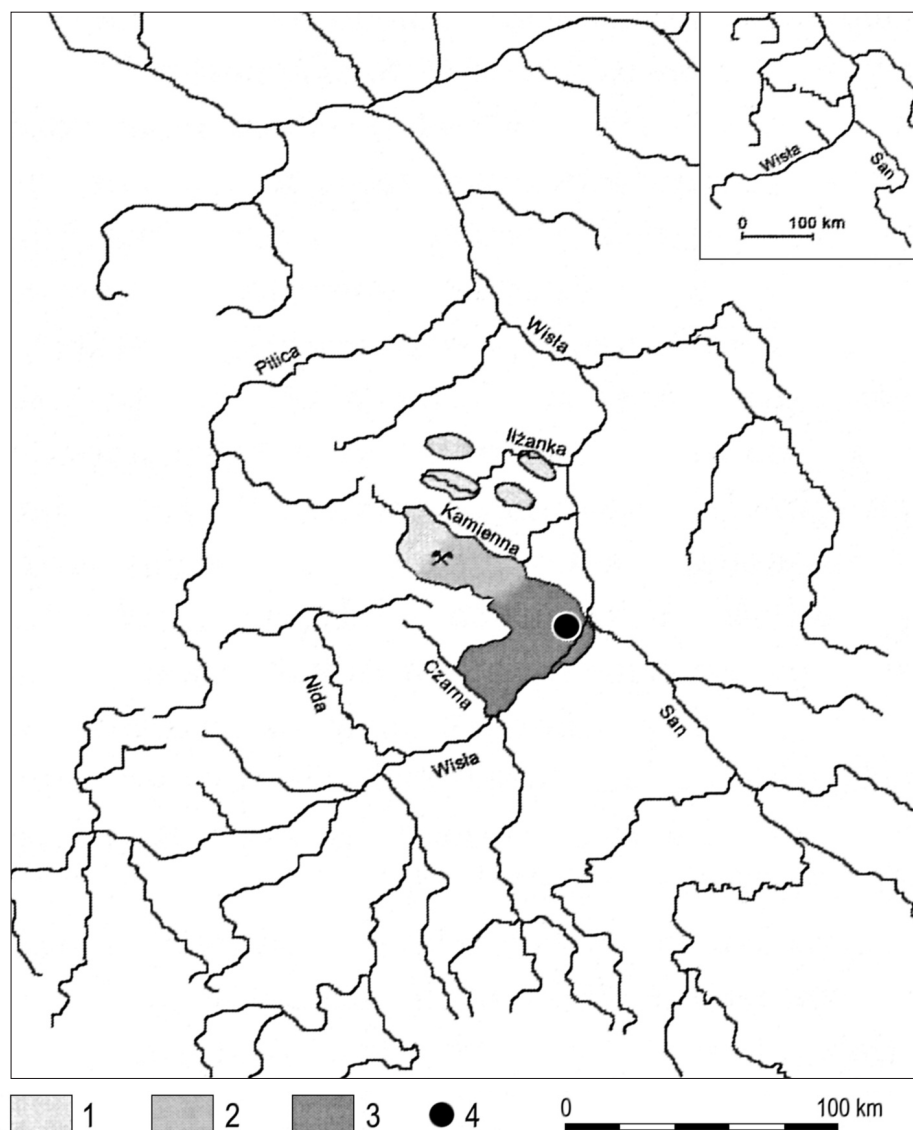
⁷³ Sz. ORZECOWSKI, *Region zachodniolysogórski w pradziejach – środowiskowe uwarunkowania rozwoju osadnictwa*, (w:) K. Bracha, B. Wojciechowska (red.), *Bodzentyn. Studia z dziejów miasta*, Kielce 2005, 26–27.

⁷⁴ Sz. ORZECOWSKI, *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe...*, 57–72, 92–93, ryc. 9, 14; tenże, *Region żelaza...*, 188–194, ryc. 99, 102; tenże, „Czarna metalurgia” ludności kultury przeworskiej. Społeczne i ekonomiczne aspekty produkcji, (w:) L. Tysler, E. Droberjar (red.), *Barbari superiores et inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum. Polska – Czechy – Morawy – Słowacja*, Łódź – Wieluń 2015, 446–447.

⁷⁵ M.F. PAZDUR, *Chronologia bezwzględna starożytnego hutnictwa żelaza na ziemiach Polski w świetle kalibracji radiowęglowej skali czasu*, „Materiały Archeologiczne” XXV, 1990, 97, ryc. 2; Sz. ORZECOWSKI, *Region żelaza...*, 171–186.

Ryc. 4. Zasięg strefy czysto produkcyjnej (1) i osadniczo-produkcyjnej (2) świętokrzyskiego centrum hutniczego, a także obszar jego zaplecza osadniczego (3) wraz z lokalizacją Sandomierza-Krakówki (4) (wg Sz. ORZECOWSKI, *Region żelaza...*, ryc. 102, z modyfikacją).

Fig. 4. Range of the production area (1), the settlement and production area (2) of the Świętokrzyskie metallurgic centre, as well as its settlement hinterland (3) with the localisation of Sandomierz-Krakówka (4).

W młodszym okresie przedrzymskim istniał znaczny, 15-kilometrowy pas pustki osadniczej, oddzielającej stanowiska hutnicze w dorzeczu Świśliny i Pokrzywianki od zwartego osadnictwa nadwiślańskiego⁷⁶. W okresie wpływów rzymskich zasięgi obu tych stref łączą się w górnych odcinkach rzek Opatówki i Pokrzywianki. Najwcześniej datowane, nieliczne stanowiska związane z produkcją żela-

za – z młodszego okresu przedrzymskiego – zlokalizowane są w dolinach prawobrzeżnych dopływów Pokrzywianki. Zdecydowanie najwięcej jest stanowisk z okresu wczesnorzymskiego. Znaleźiska datowane na późny okres wpływów rzymskich grupują się głównie w zachodniej strefie omawianego ośrodka⁷⁷, a osadnictwo przeworskie trwało tu aż do wczesnego okresu wędrówek ludów (faza D)⁷⁸. Czas

⁷⁶ T. DĄBROWSKA, *Centra metalurgiczne kultury przeworskiej na tle osadnictwa młodszego okresu przedrzymskiego*, (w:) Sz. Orzechowski, I. Suliga (red.), *50 lat badań nad starożytnym hutnictwem świętokrzyskim. Archeologia – metalurgia – edukacja*, Kielce 2006, 126–127, ryc. 1.

⁷⁷ Sz. ORZECOWSKI, *Zaplecze osadnicze starożytnego okręgu hutniczego w Górach Świętokrzyskich i jego relacje ze strefą produkcyjną*, (w:) Sz. Orzechowski (red.), *Hutnictwo świętokrzyskie oraz*

inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich, Kielce 2002, 40.

⁷⁸ A. ORZECOWSKI, *Zachodnia część stanowiska osadowego w Pokrzywnicy, powiat starachowicki, stanowisko 1*, Łódź 2014, 17 (niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. M. Mączyńskiej, przechowywana w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego). Bardzo dziękuję Panu mgr. Adamowi Orzechowskiemu za udostępnienie mi tego maszynopisu.

największego rozwoju świętokrzyskiego centrum metalurgicznego, kiedy to pojawiają się tu tzw. piecowiska uporządkowane, przypada jednak na fazę B₂ i początek stadium C_{1b}⁷⁹. Po tym czasie produkcja zmieniła nieco swój charakter, ale trwała aż do fazy D.

Grób wojownika z Sandomierza-Krakówki, opisany niekiedy jako książęcy (por. przyp. 1), bez wątpienia można uznać za świadectwo wyodrębnienia się elit społecznych na obszarze związanym z funkcjonowaniem centrum hutniczego w Górach Świętokrzyskich. Mianem grobów książęcych przeważnie określane są inhumacyjne pochówki wyposażone w dużą liczbę importów rzymskich, ale nie zawierające uzbrojenia. Jednak zdaniem J. Schustera, który zaproponował podział grobów książęcych na dwa typy: *Lubieszewo* (groby inhumacyjne) i *Hagenow* (groby ciało-palne), pochówki bogato wyposażone i zawierające uzbrojenie również można zaklasyfikować do tej kategorii⁸⁰. W tytułowym grobie pochowano zapewne wojownika, zajmującego wysoką pozycję w hierarchii społecznej i militarnej, o czym świadczy jego bogate wyposażenie. Zwraca uwagę nie tylko duża liczba odkrytych tu zabytków, ale także obca proveniencja wielu z nich. Obecność takich przedmiotów w grobie musi mieć swoje uzasadnienie. Zabytki będące elementami oporządzenia jeździeckiego, w tym kilka zestawów bogato zdobionych ostróg, a także uzbrojenie, jak miecz, który – nota bene – reprezentuje formę przystosowaną do walki z konia, świadczą o wysokiej randze pochowanego tu wojownika⁸¹.

Dobrze zorganizowana produkcja i funkcjonowanie wielu tysięcy piecowisk, z czym wiąże się przygotowanie gliny, węgla drzewnego, rudy itd., wymagała odgórnej koordynacji. Nie znamy oczywiście dokładnych mechanizmów funkcjonowania i modelu organizacji świętokrzyskiego centrum hutniczego. Niemniej możemy się domyślać, że przy tak ogromnym przedsięwzięciu jak produkcja wielu ton żelaza, które nie było przeznaczone wyłącznie dla

ludności mieszkającej na terenie ośrodka, istniała grupa osób nadzorujących ją i kontrolujących jej jakość. Stąd też według Sz. Orzechowskiego „już na przełomie er przynajmniej niektóre organizacje plemienne posiadały wyraźnie wyodrębnione struktury władzy, ponieważ tylko silna władza wykonawcza mogła gwarantować prowadzenie tak dużych przedsięwzięć gospodarczych”⁸². Świadectwem wyodrębniania się elit społecznych w strefie zaplecza osadniczego omawianego ośrodka jest właśnie grób z Sandomierza-Krakówki. Niedaleko od tytułowego stanowiska, w miejscowości Malice, pow. sandomierski, zarejestrowano w początkach XX w. kurhan, być może również związany z kulturą przeworską. Podczas jego oborywania znaleziono bowiem dwa zalegające „pod kłosem” naczynia gliniane: wazę na pustej nóżce kultury przeworskiej z okresu rzymskiego oraz naczynie w typie kantarosu⁸³. Bliżej strefy produkcyjnej ośrodka świętokrzyskiego, w Stryczowicach, pow. ostrowiecki, w 1934 roku odkryto bogato wyposażony ciało-palny grób kultury przeworskiej, zawierający m.in. stopy brązowe, będące prawdopodobnie pozostałościami metalowego naczynia, oraz dwa żelazne, inkrustowane srebrem groty, a także ostrogi i nożyce⁸⁴.

O procesach prowadzących do zróżnicowania społecznego wśród miejscowej populacji mogą też świadczyć zabytki odkryte na nekropolach kultury przeworskiej w miejscowościach: Chmielów Piaskowy, pow. ostrowiecki, Starachowice czy Wąchock, obie w pow. starachowickim. Wszystkie trzy cmentarzyska zlokalizowane są w rejonie świętokrzyskiego ośrodka metalurgicznego, nad rzeką Kamienną. Najbogatsze materiały z tych stanowisk datowane są na fazę B₂, choć znane są też przykłady pochodzące z fazy C₁ – wśród nich znajdują się importy rzymskie, niektóre o unikatowym dla ziem Polski charakterze. I tak np. w grobie 4 ze Starachowic odkryto m.in. rzymski sygnet z zachowaną gemmą⁸⁵. Tego typu przedmiot nie został wyprodukowany na wymianę z Barbarzyńcami, wykonano

⁷⁹ SZ. ORZECOWSKI, *Region żelaza...*, 181–183.

⁸⁰ J. SCHUSTER, *Lübsow...*, 294–295; tenże, *Dobór i układ darów w inhumacyjnych grobach książęcych z pierwszej połowy I tysiąclecia po Chr. w północnej i środkowej Europie*, „Wiadomości Archeologiczne” LXV, 2014, 30–31.

⁸¹ Por. B. KONTNY, *Wojna oczami archeologa. Uwagi na temat sposobów walki ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich w świetle źródeł archeologicznych*, „Światowit” III (XLIV)/B (2001), 2002, 102–107, 112; tenże, *Horse and its Use...*, 98–104.

⁸² SZ. ORZECOWSKI, „Czarna metalurgia...”, 446.

⁸³ M. WAWRZENIECKI, *Poszukiwania archeologiczne w Królestwie*

Polskiem dokonane przez Maryana Wawrzenieckiego i Szczęsnego Jastrzębowskiego 1903 roku, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 8, 1906, 107, tabl. XIII:3,5; P. KACZANOWSKI, U. MARGOS, *Tabula Imperii...*, 138, nr 446.

⁸⁴ T. LIANA, *Znaleziska z okresu późnolateńskiego i rzymskiego z terenu województwa kieleckiego w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego*, „Wiadomości Archeologiczne” XXVIII/1, 1962, 49 – tam dalsza lit.

⁸⁵ K. MAJEWSKI, *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich*, Wrocław 1949, 102 (nr 374, 375); P. KACZANOWSKI, U. MARGOS, *Tabula Imperii...*, Kraków 2002, 306, nr 725. W publikacjach określa się wizerunek z gemmy jako wyobrażenie Ateny. Wydaje się jednak, że może to być przedstawienie Minerwy.

go zapewne na zamówienie konkretnego odbiorcy – rzymskiego arystokraty⁸⁶. Wśród importów rzymskich odkrytych na cmentarzysku w Chmielowie Piskowym można wymienić pięć mieczy, trzy fibule prowincjonalnorzymskie, a także zabytki ze szkła: naczynia, paciorki i żeton do gry⁸⁷. Również z cmentarzyska w Wąchocku pochodzą dwa miecze rzymskie, które można umieszczać we wskazanym wyżej przedziale chronologicznym⁸⁸. Z fazą B₂ można wiązać również funkcjonowanie innych nekropoli w tej strefie kultury przeworskiej⁸⁹. W tym czasie rozpoczęło działalność produkcyjną m.in. na osadach w Pokrzywnicy, st. 1 oraz 3 (Wymysłowo)⁹⁰. Generalnie rzecz ujmując, wczesnorzymski horyzont jest bardzo dobrze poświadczony na wszystkich przebadanych wykopaliskowo osadach oraz cmentarzyskach z doliny rzeki Kamiennej⁹¹.

Na terenie strefy będącej zapleczem osadniczym świętokrzyskiego ośrodka metalurgicznego odkryto też kilkanaście monet rzymskich, w tym denary republikańskie oraz cesarskie sprzed 2. połowy II wieku n.e.⁹² Być może na ten sam czas można datować skarb z Łysej Góry, z którego pochodzi bliżej nieustalona liczba rzymskich monet doby Cesarstwa. Niewykluczone, że oprócz monet srebrnych,

zawierał on także aureusy⁹³. Z obszaru wszystkich stref ośrodka świętokrzyskiego i jego zaplecza pojedyncze monety rzymskie, emitowane przed 2. połową II w. n.e., znamy w liczbie ponad 30 sztuk; pochodzą one z ponad 20 stanowisk. Natomiast sumę wszystkich zabytków monetarnych (w tym emisji z doby późnego Cesarstwa), zarówno pojedynczych monet, jak i pochodzących ze skarbów, możemy szacować na około 6500 egzemplarzy⁹⁴. Liczby te świadczą o tym, że moneta rzymska była w tym regionie bardzo dobrze znana.

Zdaniem J. Wielowiejskiego, na podstawie rozprzestrzenienia importów rzymskich, a szczególnie monet, można rekonstruować przebieg szlaków wymiany handlowej, prowadzących przez tereny *Barbaricum*. W ujęciu tego autora dolina rzeki Kamiennej stanowiła jeden z etapów szlaku łączącego obszary środkowej Polski z rejonem nadnieprzańsko-pontyjskim⁹⁵. Aktualne mapy występowania rzymskich monet oraz importów przemysłowych na obszarze świętokrzyskiego centrum hutniczego istotnie sugerują, że wiodła tędy trasa, którą docierały różnego rodzaju dobra z Południa⁹⁶. W północnej strefie omawianego obszaru, nad rzeką Kamienną, przypuszczalnie zlokalizowane były

⁸⁶ Por. J. KOLENDO, *Złoty pierścień rzymski z imieniem właściciela z miejscowości Biały Kościół, woj. krakowskie*, (w:) R. Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków 2000, 219–220.

⁸⁷ K. GODŁOWSKI, T. WICHMAN, *Chmielów Piskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge*, Monumenta Archaeologica Barbarica 6, Kraków 1998, 55, 58, 59, 69, 70.

⁸⁸ M. BIBORSKI, *Mieczy z okresu...*, 160, nr 164, tabl. 23:a; M. BIBORSKI, P. KACZANOWSKI, Z. KĘDZIERSKI, J. STEPIŃSKI, *Mieczy obosieczne z cmentarzyska kultury przeworskiej w Chmielowie Piskowym, woj. Kielce i Gaci, woj. Przemyśl, w świetle analizy archeologicznej i badań metaloznawczych*, „Sprawozdania Archeologiczne” XXXIII, 1981, 127–128; P. KACZANOWSKI, P. MARGOS, *Tabula Imperii...*, Kraków 2002, 339, nr 827; por. B. BALKE, W. BENDER, *Cmentarzysko kultury przeworskiej...*, 143, 150, tabl. VII:2 – autorzy tej pracy sugerują lokalną proveniencję omawianych zabytków.

⁸⁹ SZ. ORZECZOWSKI, *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe...*, 68.

⁹⁰ A. ORZECZOWSKI, *Zachodnia część...*, 15.

⁹¹ SZ. ORZECZOWSKI, *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe...*, 76, tab. 4.

⁹² Por. ostatnio: K. KAPTUR, *Nowe znaleziska monet rzymskich z Wyżyny Sandomierskiej (woj. świętokrzyskie). Przyczynek do badań nad osadnictwem okresu rzymskiego w Górach Świętokrzyskich i na Wyżynie Sandomierskiej*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 31, Rzeszów 2010.

⁹³ J. KOLENDO, *Przekaz Tadeusza Czackiego dotyczące skarbu Cezara i Augusta z Łysej Góry*, „Archeologia” 17 (1966), 1967, 89–92; A. KUNISZ, *Chronologia naphywu pieniądza rzymskiego na*

ziemiach Małopolski, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, nr 123; tenże, *Katalog skarbów monet rzymskich odkrytych na ziemiach polskich*, (w:) *Materiały do prahistorii ziem polskich*, t. V: *Epoka żelaza*, z. 5: *Okres rzymski*, 1973, 63, nr 81; tenże, *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*, Biblioteka Archeologiczna 30, Wrocław – Warszawa – Kraków 1985, 112, nr 135; SZ. ORZECZOWSKI, *Nieznane monety rzymskie w zbiorach Muzeum OO. Oblatów na Łysej Górze*, „Peregrinus” 1, 1990, 85; P. KACZANOWSKI, P. MARGOS, *Tabula Imperii...*, 136, nr 438.

⁹⁴ Przytoczone tu liczby pochodzą z katalogu opracowanego przez autorkę na potrzeby dysertacji doktorskiej, przygotowywanej pod kierunkiem dr hab. Renaty Ciołek na Wydziale Historycznym UW. Wciąż przybywa nowych znalezisk, które nie weszły do obiegu naukowego. Związane jest to głównie z działalnością tzw. poszukiwaczy skarbów, prowadzoną przy użyciu wykrywaczy metali. Dane te zawiera publikacja A. DYMOWSKIEGO, *Znaleziska monet rzymskich z terenu Polski rejestrowane w pierwszych latach XXI wieku. Aspekty Źródłoznawcze*, Zielona Góra 2011.

⁹⁵ J. WIELOWIEJSKI, *Kontakty Noricum...*, 179; por. G. DOMAŃSKI, *Szlak czarnomorski*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 1999, 179–180.

⁹⁶ Niepublikowane zestawienia opracowane przez autorkę na potrzeby dysertacji doktorskiej (por. przyp. 94); por. SZ. ORZECZOWSKI, *Zespół cmentarzysk i bogatych depozytów monetarnych z doliny rzeki Kamiennej a zagadnienie chronologii starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 1, 2000, 48–49. Zestawienia autorki wskazują też, że szlak taki mógł przebiegać również przez obszar ośrodka metalurgicznego zlokalizowanego na zachodnim Mazowszu.

miejsca wymiany handlowej. Jednym z towarów podlegających wymianie w obrębie społeczności barbarzyńskich było najpewniej żelazo produkowane w Górach Świętokrzyskich. Natomiast denary rzymskie oraz przedmioty luksusowe pochodzenia południowego stanowiły swego rodzaju płacidło, wykorzystywane w takich transakcjach⁹⁷. Warto zwrócić uwagę, że z omawianego obszaru znamy siedem skarbów, z których trzy zdeponowano na początku III w. n.e., a także liczne znaleziska pojedynczych monet rzymskich, w tym aureusów. Te ostatnie pełniły nieco inne funkcje niż pozostałe monety, bowiem służyły głównie jako środek tezauryzacji. Na terenach *Barbaricum* odkrywane są one niezwykle rzadko, a docierały tu w postaci trybutów wypłacanych barbarzyńcom⁹⁸.

Importy rzymskie, w tym monety, mogły również pełnić funkcje prestiżowe. Ich pozyskiwaniem byli zainteresowani przede wszystkim przedstawiciele elit. Zróżnicowanie społeczne wśród ludności kultury przeworskiej jest faktem⁹⁹, a przejawem jej hierarchizacji są m.in. tzw. groby książęce, do których można zaliczyć tytułowy pochówek.

Obecność w jego inwentarzu przedmiotów importowanych nie tylko z terenu *Imperium Romanum*, ale także z innych regionów *Barbaricum*, świadczy o rozległych kontaktach, jakie utrzymywała społeczność (a w każdym razie jej elity) zamieszkująca ówczesną Wyżynę Sandomierską, a więc strefę zaplecza osadniczego dla omawianego ośrodka „czarnej” metalurgii. Grób z Sandomierza-Krakówki jest datowany na czas rozkwitu świętokrzyskiego centrum, a zatem jednym ze źródeł bogacenia się elit w tej części Polski mogła być sprzedaż żelaza. Zdaniem Sz. Orzechowskiego istnienie związku między kompleksem osadniczo-produkcyjnym w Górach Świętokrzyskich, a jego zapleczem na Wyżynie Sandomierskiej jest bezsporne, ale określenie ich dokładnego charakteru wymaga dalszych badań¹⁰⁰.

Mgr Iwona Kowalczyk-Mizerakowska
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
i.kowalczyk-mi@uw.edu.pl

⁹⁷ R. CIOŁEK, *Die Funde römischer Münzen in Hüttenzentren in Polen. Ein Beitrag zur Frage der Funktion römischer Münzen im Leben der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur*, (w:) M. Mielczarek (red.), *Coin Hoards as Economic Evidence*, Łódź 2014, 57–68.

⁹⁸ S. BOLIN, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, Stockholm 1958, 180–195.

⁹⁹ K. CZARNECKA, *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzysk*, Warszawa 1990.

¹⁰⁰ SZ. ORZECOWSKI, *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe...*, 59.

IWONA KOWALCZYK-MIZERAKOWSKA

RICH WARRIOR'S GRAVE FROM SANDOMIERZ-KRAKÓWKA CONSIDERED IN THE CONTEXT OF THE ŚWIĘTOKRZYSKIE METALLURGIC CENTRE

In 1928, ca. 1 km to the west from Sandomierz, within the then suburban area of Krakówka (currently a district of Sandomierz), a Przeworsk Culture cremation burial was discovered. Its rich set of grave goods inclined some scholars to consider it an example of the so-called 'princely grave'. The said grave is a part of a Przeworsk Culture settlement complex located in the Sandomierz Upland and related to the iron-smelting centre in the Świętokrzyskie Mountains. It is the aim of this article to prove the connection of the grave from Sandomierz-Krakówka with the said centre of iron production in the Roman Period.

The burial was found by accident, during agricultural works. A discovery of several relics from this grave prompted Leon Wilkoński (Curator of the Museum of Sandomierz), and later Józef Żurowski (Kraków's Conservator of Prehistoric Monuments), to conduct excavations in its vicinity. All the finds obtained from the grave were elaborated by L. Wilkoński who then published his results in 1938. The next publication of the archaeological sources from the said grave was the study by Andrzej Kokowski and Jerzy Ścibior from 1990. The relics from Sandomierz-Krakówka are currently held by the District Museum in Sandomierz.

The grave goods included, among other things, a rich set of weapons suggesting a male burial, several Roman bronze vessels, for instance a situla acting as an urn, glass beads, small silver artefacts and their melted fragments, numerous tools and everyday objects, as well as pottery, including imports from the south (Figs. 1–3). The grave is dated to the B_{2a} stage of the Early Roman Period.

This feature is located not far from the Przeworsk Culture metallurgic centre in the Świętokrzyskie Mountains. During the Roman Period it was the greatest iron production complex, not only in today's Poland, but also across the whole *Barbaricum*. Within the region of the said complex, three main spatial and functional areas have been identified (Fig. 4). The first of them was used solely for production. The second combined production with settlement, whereas the third, located in the Sandomierz Upland, acted as a hinterland for the Świętokrzyskie centre. According to Szymon Orzechowski, all the three areas formed a single socio-cultural organism. This scholar believed that some of the metallurgists lived in the Sandomierz

Upland, especially when the production was halted during the off-season, i.e. late autumn through winter. This is supported by the fact that this area contains the greatest number of settlements and burial grounds. Therefore, it may be speculated that it was the administrative and political centre of the whole region. The origins of iron production in the Świętokrzyskie Mountains are dated already to the Early Pre-Roman Period. Nevertheless, the period of peak prosperity of this metallurgic centre, marked by the emergence of the so-called 'organised smelting furnaces', came in the B₂ and the early C_{1b} phases of the Roman Period. Afterwards, the production shifted somewhat, but continued until the Early Migration Period.

The warrior grave from Sandomierz-Krakówka, sometimes referred to as 'princely', should doubtlessly be considered evidential for the existence of a social elite in the area connected to the metallurgic centre in the Świętokrzyskie Mountains. It seems plausible, given the sheer scale of the endeavour of smelting many tonnes of iron intended not only for the inhabitants of the centre, that there was a group of people supervising the production and controlling its quality. Roman coins as well as unique imports of manufactured products were both discovered within all of the areas of the Świętokrzyskie centre. It may be assumed that these items were obtained by members of the local elite, such as the individual buried in Sandomierz-Krakówka right in the middle of the prime of the metallurgic centre. The fact that the grave goods from this burial included items imported not only from the *Imperium Romanum*, but also other regions of the *Barbaricum*, witnesses a far-reaching network of relations maintained by the inhabitants (or at least the elites) of the Sandomierz Upland, i.e. the settlement hinterland area of the Świętokrzyskie centre of 'black metallurgy'. This means that one of the ways used by the elites of this part of Poland to accumulate wealth was trading iron, which was in demand among other barbarian communities. According to Sz. Orzechowski, the existence of a relation between the settlement and production complex in the Świętokrzyskie Mountains and its hinterland located in the Sandomierz Upland cannot be put to question. However, determining their character with precision requires further research.

Translated by Maciej Talaga